

LOGICUL ȘI DENATURAREA *LOGOS*-ULUI. NOTE PENTRU O HERMENEUTICĂ A CLIPEI

CORNEL-FLORIN MORARU

Din perspectiva filosofării, o idee poate fi considerată utilă sau „bună” doar în măsura în care ajută la înaintarea pe drumul gândirii. De aceea, putem distinge două sensuri ale ideii utile în filosofie. În primul sens, ea ajută în cadrul unei construcții filosofice determinate la o operație filosofică în contextul gândirii unui autor, la o „lămurire” în cadrul unui orizont tematic abordat într-o anumită carte etc. Privită prin această perspectivă, ideea bună este o idee care „funcționează” într-un context dat și își găsește astfel rostul din perspectiva construcției la care participă.

Cel de-al doilea sens este unul mai semnificativ din punctul de vedere al vieții filosofice și al filosofării în genere: o idee este utilă dacă deschide un orizont aporetic de cercetare cât mai larg și care provoacă o „efervescentă” de teorii filosofice în jurul său. Cu alte cuvinte, este bună dacă instituie o nouă direcție de cercetare pe calea căreia filosofarea însăși se poate desfășura mai departe în parcursul ei istoric. De obicei, ideile în acest sens devin „principii”, în sensul vechi grecesc de *arche*, pentru întregii domenii ale cercetării filosofice și intră, la rândul lor, în „competiție” cu alte principii asemănătoare, oferind viață internă și sens filosofiei, fără a implica neapărat demersul într-o formă sau alta de „progres”. Aceste idei ce se transformă în principii de filosofare și deschid noi domenii de cercetare sunt acele puncte arhimedice sau, după un cuvânt românesc aproape ieșit din uz, acele obârșii, la care ne putem întoarce cu folos de fiecare dată când gândul filosofic se pierde în distincții pedante și în probleme fără miză.

Credem că adevăratele idei sunt bune în ambele sensuri tocmai expuse și că, în punctele de coincidență ale acestor două sensuri, se poate găsi o cale spre un dialog filosofic autentic, atât de necesar culturii românești actuale. Dialogul apare la intersecția dintre „utilitatea contextuală” a unei idei și „surplusul hermeneutic” care o face să-și depășească contextul. De aceea, scopul nostru în cele ce urmează este de a arăta faptul că, în contextul demersului din *Judecată și timp*², ideea *de-naturării limbajului* joacă atât un rol fundamental pentru construcția filosofică în care apare, dar este și deținătoare a „surplusului hermeneutic” necesar pentru a deschide un nou orizont aporetic privitor la transfigurarea *logos*-ului în genere de-a lungul istoriei filosofiei. Pornind de la acest fenomen, am putea înțelege, pe de o parte, problema modului în care regulile formale ale logicii ne constrâng de multe

² Viorel Cernica, *Judecată și timp. Fenomenologia judicativului*, Institutul European, Iași, 2013.

ori excesiv libertatea de rostire și înfăptuire, dar și, pe de altă parte, faptul că sunt anumite evenimente, cele pe care le vom numi „clipe destinale”, ce constituie „dincolo” *topos*-ul *logos*-ului formalizat și, de aceea, scapă sistematic conceptualizării în ordine judiciară.

§1. De-naturarea *logos*-ului și instituirea „dictaturii judicativului”. Deși este fundamentală pentru întreaga construcție din *Judecată și timp*, ideea de-naturării *logos*-ului nu este analizată pe larg niciunde. Ea are însă o eficacitate ascunsă care străbate întreaga lucrare, fiind invocată în mai multe puncte-cheie ale demersului, și care îi conferă greutate și preeminență. La o primă vedere, ideea de-naturării este simplă: instituirea istorică a logicii ca disciplină filosofică în epoca clasică grecească a presupus niște operații asupra *logos*-ului care au dus, într-un anumit fel, la de-naturarea lui și care au survenit treptat. Așadar, vorbim despre un fenomen istoric în dublu sens: el survine în cadrul istoriei filosofiei și are el însuși atât o istorie – care coincide cu istoria logicii –, cât și o preistorie – care cuprinde eforturile și parțialele reușite ale gânditorilor prearistotelici de a tehnifica limbajul.

În cariera istorică a conceptului de de-naturare a *logos*-ului în filosofie putem, așadar, urmări diversele operații necesare tehnificării limbajului, dar și tentativele marginale, drumurile înfundate și schimbările de orientare. Credem că din „pariurile greșite” ale istoriei de-naturării avem de învățat tot atât de mult pe cât avem de învățat din operațiile reușite și preluate de gândirea filosofică. Probabil că cea mai importantă operație ce a marcat istoria logicii gândită ca *logos* de-naturat este *formalizarea*³, operație prin care *logos*-ul în sensul său original a ajuns să fie tehnificat⁴ sau, mai degrabă, instrumentalizat în vederea legitimării și reglementării rostirii și faptelor noastre. În acest sens, *logos*-ul de-naturat în logică devine un instrument de asigurare a corectitudinii gândirii și făptuirii.

Astfel, de-a lungul procesului de de-naturare se pot observa două tendințe principale. Prima privește autonomizarea *logos*-ului și autoconstituirea sa ca ceva de sine stătător – proces prin intermediul căruia au luat naștere cele două discipline fundamentale ale logicii tradiționale – analitica și dialectica. Pe de altă parte însă, unele dintre funcțiile originare ale *logos*-ului, așa cum apar ele la filosofii presocratici sau în textele evanghelice, s-au pierdut, fiind nivelate de împărțirea *logos*-ului pe categorii⁵. Avem de-a face, așadar, cu o autonomizare prin sărăcire și diluare a *logos*-ului original.

³ *Ibidem*, p. 59–68.

⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁵ În termenii din *Judecată și timp*, este vorba despre „distribuirea prin împărțire” a *logos*-ului. Acest fenomen trimite, concomitent, către două caracteristici – fragmentarea și diluarea *logos*-ului unitar original (Cf. *Ibidem*, p. 65).

Acest proces de de-naturare și tehnicizare a *logos*-ului a început încă de la Heraclit⁶, însă nu a ajuns la definitivare decât în perioada clasică a filosofiei grecești, odată cu *Organon*-ul aristotelic, când *logos*-ul devine în mod preponderent *enunț* sau *judecată* și, astfel, se ajunge la ceea ce Viorel Cernica numește „dictatura judicativului”. Specific logicii formale este faptul că „valoare de adevăr” are doar enunțul „apofantic”, care pune în lumină o anumită stare de lucruri, funcțiile „metafizice”⁷ sau existențiale ale *logos*-ului fiind date uitării. Întrucât de-naturarea se arată a fi intrinsec legată de uitare, ea trebuie înțeleasă ca privire a *logos*-ului de propria sa natură⁸ gândită în sensul grecesc de *physis*, adică de propria sa survenire la nivelul existenței. *Logos*-ul, astfel lipsit de survenirea sa, devine simplă formă, *morphe*, care se constituie ca „tipar” de sine stătător și autonom prin care are loc legitimarea experiențelor noastre existențiale.

Așadar, în cazul logicii formale, judecata – ca ipostază paradigmatică a *logos*-ului – capătă o oarecare independență de circumstanțele survenirii sale, fapt ce vine să justifice, pe de o parte, caracterul normativ cu care este investită logica și, pe de altă parte, supremația gândirii logic-formale peste cea practică. Numai deoarece *logos*-ul este formalizat în speciile sale judicative (judecată, silogism, argument, demonstrație etc.) apare posibilitatea reglementării, calculării, raportării sale la „ontic”. *Logos*-ul în sens originar (atehnic) scapă unei astfel de raportări tocmai pentru că abia el face posibilă orice relație. Abia el asigură, la acest nivel, deschiderea omului față de lume ce face posibilă constituirea oricărui orizont, o deschidere care, prin chiar felul său de a fi, nu poate fi „instrumentalizată” și autonomizată sub forma unui tipar formal sau algoritm.

Reglementat și adus la o formă stabilă (la forma generală a judecății – S-P – sau la unele dintre schemele formale silogistice), împărțit pe diverse categorii și instrumentalizat, *logos*-ul dobândește o suficiență de sine în coordonatele căreia, raportarea la unitatea sa originar-existențială nu mai este necesară. Astfel, lumea gândită ca orizont de existență al omului tinde să se constituie și să se transforme după legile formale ale *logos*-ului, care duc la o „substanțializare” a ei. Mai departe, această formă reglementată și autorizată a *logos*-ului, vine să constituie sau să normeze toate experiențele discursive la nivel existențial, nivelând astfel tocmai ceea ce ar fi trebuit, în mod originar, să scoată în evidență – adică survenirea însăși a evenimentului, prilejul rostirii, gândirii și făptuirii.

Dacă într-adevăr se întâmplă astfel și „logicul” vine să reglementeze (sau chiar să constituie) întreg domeniul existențial prin regulile sale, atunci ne aflăm în

⁶ *Ibidem*.

⁷ Viorel Cernica, *Fenomenul și nimicul I. Proiectul fenomenologic – concept și aplicații*, Paideia, București, 2005, p. 25–26.

⁸ Viorel Cernica, *Judecată și timp*, ed. cit., p. 25.

fața unei probleme principiale: legitimăm un fenomen original – întâmplarea destinală, evenimentul existențial – tocmai printr-un fenomen derivat – *logos*-ul formalizat, judicativul în genere. Cercetarea din *Judecată și timp* are în vedere tocmai prefigurarea unor eventuale posibilități de reducere a problemei excesivelor constrângeri pe care judicativul le are asupra existenței noastre prin analiza dictaturii judicativului în cele două forme ale sale – judicativul constitutiv și judicativul regulativ⁹. La baza acestei dictaturi, însă, nu stă nimic altceva decât ceea ce a fost numit de-naturarea *logos*-ului care nu este o simplă întâmplare a istoriei, ci își are temeiuri mai adânci în constituția ontologică a omului.

§2. De-naturarea și natura *logos*-ului. După cum observam mai sus, de-naturarea trebuie înțeleasă ca privirea *logos*-ului, gândit ca „unitatea originară a faptului de a rosti, a gândi a faptui”¹⁰, de *physis*-ul său. Cu chipul său original, *logos*-ul poate fi observat încă din cele mai vechi timpuri la toate popoarele indo-europene, începând cu indo-iranienii și terminând cu populațiile celtice. Pentru toate aceste culturi prefilosofice, triada gândire–rostire–făptuire era privită ca orizont existențial original¹¹, fapt ce ne arată că nu ne aflăm în fața unui fenomen singular în istoria umanității. Așadar, ceea ce numim de-naturarea *logos*-ului în contextul filosofiei grecești sau pierderea coeziunii triadei originare indo-europene ce formează orizontul de existență al omului par a fi fenomene care, în modalități diferite și adesea fără influență reciprocă, au apărut în mai multe locuri, fapt ce poate trimite spre caracterul său universal-uman. Cu alte cuvinte, coeziunea orizontului nostru original de existență este precară din cauze ontologice, nu ontice. *Logos*-ul este, prin natura sa, înclinat spre de-naturare.

Așadar, ca pierdere a coeziunii triadei originare, de-naturarea nu este nimic altceva decât o „pulverizare”, la nivel ontologic, a unității dintre gândire, rostire și făptuire, care implică și o ierarhizare a componentelor ei. Astfel, apare subordonarea a făptuirii și rostirii față de gândire în logica formală, care instituie „dictatura judicativului”. În mod paradoxal, acesta este drumul „firesc” spre care tinde să-l ia reflecția despre *logos*. Cu alte cuvinte, *logos*-ul tinde să fie formalizat și instrumentalizat, gândirea tinde să se ipostazieze pe sine în calitate de „tribunal”

⁹ „Odată încheiate cele două reducere, va deveni cu puțință proiectul pentru o veritabilă «re-construcție» filosofică, prin care să capete șansă non-judicativul, adică o altă cale a gândirii decât cea care a condus către instituționalizarea *logos*-ului formal, anume către analitică și dialectică, altfel spus, spre dictatura judicativului, care este proprie gândirii, rostirii și făptuirii din logică, filosofie, știință, ideologie, așa cum acestea sunt păstrate în tradiția noastră filosofică” (Viorel Cernica, *Judecată și timp*, ed. cit., p. 33).

¹⁰ *Ibidem*, p. 25.

¹¹ Jean Haudry, *La triade pensée, parole, action dans la tradition indo-européenne*, Arche, Milano, 2009, pp. 13–16.

al rostirii și făptuirii, iar întregul nostru orizont existențial originar tinde să fie înlocuit de un orizont derivat al gândirii categoriale și formale care, tocmai prin constituția sa, este unul pre-judecat. În măsura în care *logos*-ul este înclinat spre de-naturare, omul este înclinat spre pre-judecată.

Această tendință zace în chiar inima *physis*-ului, pentru că el este tocmai efervescența ce scoate din unitate și diferențiază, cea care face orice lucru să crească și să-și depășească limitele, ceea ce este tot timpul în expansiune. În sens grecesc, natura este survenire pură în sensul de aducere la suprafață a diferențelor din starea seminală de in-diferență. Iar dacă punem problema în acești termeni, atunci „drumul înapoi”, adică spre „naturalizarea” *logos*-ului formalizat, nu este posibil la nivel strict cognitiv din simplul motiv că o diferență, odată făcută, nu poate fi pur și simplu „uitată”. Odată ce ne „acomodăm” cu gândirea formală, nu ne mai putem întoarce la o gândire „naturală” pură deoarece resursele uitării nu stau în gândirea însăși, nu ne putem „comanda” sau „convinge” să uităm ceea ce știm și ceea ce ne modelează chiar sălășluirea în lume. Uitarea este o întâmplare care, ca întâmplare, ne scapă controlului nostru voluntar.

Ceea ce putem face, însă, este să ne schimbăm poziția asupra „rolului” asumat de regulile logicii, trecând, într-o primă instanță, de la folosirea lor „constitutivă” la cea „regulativă”, care este și calea luată de proiectul cercetării din *Judecată și timp*. În această folosire regulativă, rolul principal îl are fenomenul „retragerii timpului” care este gândit de pe calea *evenimentului*¹². Cu alte cuvinte, în cadrul *evenimentului*, *al clipei*, există șansa ca timpul constitutiv al ființării să se retragă și experiențele noastre non-judicative să poată căpăta o mai mare autonomie. Deși „judicativul regulativ este în forma și în structura sa identic judicativului constitutiv”, tocmai faptul că în primul avem de-a face cu o *retragere a timpului* sau cu o așa-numită *atemporalitate* a clipei, a evenimentului, a survenirii în existență, ne eliberează oarecum de constrângerile judicativului constitutiv.

Raportându-ne la fenomenul retragerii timpului din perspectiva de-naturării *logos*-ului, observăm că, în cadrul judicativului constitutiv, suntem martorii unei anumite posibilități de *naturalizare*. În măsura în care de-naturarea este tocmai privarea *logos*-ului de survenirea sa existențială, în cadrul retragerii timpului în contextul clipei se lasă loc tocmai acestei surveniri prin re-aducerea laolaltă în clipă a triadei originare a orizontului de existență al omului: gândire-rostire-făptuire.

Clipa, privită în *atemporalitatea* ei, care este o formă aparte de temporalitate, este tocmai *topos*-ul care strânge laolaltă omul și lumea sa într-o *într-unire* a teoriei și practicii în care gândirea nu-și mai poate impune constrângerile constitutive asupra rostirii și făptuirii. Tocmai datorită acestei *într-uniri* putem vorbi despre *atemporalitatea clipei* deoarece, în survenirea sa, ea dezvăluie sensul originar al lui

¹² Viorel Cernica, *Judecată și timp*, ed. cit., p. 398–400.

„totdeauna”¹³. Astfel, ceea ce merită studiat este tocmai responsivitatea la care ne „obligă” survenirea atemporală a clipei și care are puterea de a naturaliza „din nou” *logos*-ul. Atunci când are loc un „eveniment destinal”, nouă ni se impune o reacție, iar această impunere implică întreaga noastră ființă, nu doar gândirea și cu atât mai puțin doar gândirea formală. Drept urmare, în inima de-naturării există urme ale naturii *logos*-ului. Astfel, ni se deschide un întreg orizont de cercetare în cadrul căruia principala noastră grijă ar trebui să fie aceea de a merge pe urmele naturii originare a *logos*-ului prin investigarea vestigiilor lăsate de acesta în logica responsivității la care survenirea clipei destinale ne obligă.

§3. Naturalizarea *logos*-ului și deconstituirea. Ceea ce am numit naturalizarea *logos*-ului poate dobândi și înțelesul de a pleca de la un orizont al logicii formale deja constituit și a-l reduce la unul mai originar prin intermediul diverselor procedee fenomenologice, hermeneutice, existențiale etc. Viorel Cernica însuși vorbește despre această cale a deconstituirii hermeneutice, prin care ceva deja constituit poate fi redus la sensul său pre-judicativ. Astfel, apare posibilitatea depășirii dictaturii judicativului pe o cale negativă, prin „afereză”, prin înlăturarea elementelor formal-constitutive și re-aducerea *logos*-ului la sensul său originar¹⁴.

Totodată însă, se deschide posibilitatea unei străbateri a *logos*-ului în forma sa originară tocmai în cadrul temporalității cu totul speciale a clipei, evenimentului sau întâmplării. Incorporarea unei astfel de posibilități duce la naturalizare într-un sens mai tare – care implică, pe de o parte, la destituirea naturii „denaturate” a discursului constitutiv ființării și, pe de altă parte, surprinderea fenomenelor avute în vedere în forma lor pre-judicativă. În acest context, surprinderea clipei joacă rolul „monstrării” care depășește prin evidență demonstrarea logică și a survenirii care depășește prin evidență devenirea. Putem observa, în cadrele analizei fenomenologice a „clipei destinale”, în care are loc tot un fel de retragere a timpului pe care am putea-o numi *atemporalitate* într-un sens foarte specific, că accentul nu mai cade pe gândire. Clipa este singurul *topos* în care naturalizarea *logos*-ului poate fi surprinsă pentru că clipa însăși este survenire în existență ce vine să suplinească privarea pe care formalizarea gândită ca de-naturare a *logos*-ului o aduce. Abia ulterior, după ce orizontul deschis de clipă este stabilizat, noi gândim, preluăm în discurs sau acționăm în conformitatea sau împotriva „conținuturilor”

¹³ Această legătură dintre timp și într-unirea originară a orizontului de existență al omului, cu toate că a fost observată încă de la Mircea Vulcănescu, așteaptă încă a fi explorată pe îndelete (Cf. Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței* în Mircea Vulcănescu, *Opere I*, Univers Enciclopedic, București, 2005, pp. 1029–1030).

¹⁴ „...reducția operează asupra timpului (faptul originar al dictaturii judicativului, adică a *logos*-ului formal), pentru a-l re-duce, cu toată bogăția sistemului său de obiecte constituite judicativ, la *logos* (nu la cel formal, ci la acela «originar», care cuprinde în sine și momentul formal)” (*Ibidem*, p. 28).

revelate în clipă. Așadar, miza naturalizării este tocmai aceea de a păstra deschis orizontul clipei, acel orizont în care de-naturalizarea nu a intervenit încă – adică noi nu am pre-lucrat încă ceea ce ne-a fost dat.

Se poate observa cu ușurință faptul că, în ceea ce am numit naturalizare, intervine o confuzie, gândită etimologic în calitate de „amestecare laolaltă”, în ierarhia instituită de dictatura judicativului. Survenirea clipei destinale este o provocare, o punere în aporie a omului. Când ni se întâmplă ceva, noi suntem chemați să reacționăm, iar la acest nivel existențial gândirea, rostirea și făptuirea sunt toate trei posibilități co-originare de reacție. Acest lucru ne arată faptul că, în orizontul originar-aporetic al omului, cele trei elemente ale triadei sunt conținute în in-diferență, ele sunt întrunite într-un mod originar. Astfel, se deschide o cale care, prin analiza *atemporalității* și a „felului de a fi” al clipei gândită ca survenire, ar putea indica „natura uitată” a *logos*-ului.

În acest context, clipa gândită ca survenire este tocmai ieșirea la suprafață a orizontului originar pornind de la care „dictatura judicativului” poate fi destituită. Gândirea, rostirea și făptuirea, raportate la clipa destinală, vor fi mereu „termeni secunzi” care se constituie doar pe fondul unei desprinderi reactive din orizontul aporetic existențial necesar surprinderii evenimentului. Miza punerii în lumină a *atemporalității* clipei este una a cărei importanță nu poate fi neglijată: schimbarea sălășluirii omului în lumea sa. Prin analiza clipei, se pot descrie noi moduri de raportare la lume în genere care să excludă întâietatea gândirii formale, înlocuind-o, probabil cu un alt tip de gândire, sau care să „joace” pe diversele posibilități ce se întrevăd în analiza clipei care, ca *atemporalitate*, poate desemna tocmai originea timpului ce intervine în timporizarea judicativului în genere, dar și a diverselor concepte de timp pe care mintea umană le constituie în domeniile sale felurite de exercițiu.

Cel mai fascinant lucru la această cale este acela că se întrevăde posibilitatea explicării filosofice a unor demersuri străine, prin felul lor de a fi, filosofiei teoretice. Este posibil ca unele reconstrucții să nu aducă în prim plan gândirea, ci făptuirea. Poate că la originea curentelor de filosofie predominant practice din Grecia Antică (cum este cinismul, de exemplu), sau a anumitor forme de asceză creștine, stă tocmai o astfel de încercare de inversare a întâietății gândirii cu o întâietate a făptuirii. Aceste posibilități (și multe altele) așteaptă a fi explorate pe calea analizei legăturii dintre naturalizarea limbajului și tendința acestuia spre de-naturare. Dar ideea pe care am adus-o în discuție, la fel ca multe altele din *Judecată și timp* nu sunt doar simple abstracții teoretice, ci țintesc regândirea întregului orizont al existenței umane. De aceea, demersul lui Viorel Cernica nu trebuie văzut ca unul pur „teoretic”, ci ca unul care țintește, după chiar spusele autorului, re-aducerea faptelor „gândirii, rostirii și făptuirii, «formate judicativ» la unitatea lor originară”¹⁵, care este de ordin existențial.

¹⁵ *Ibidem*, p. 31.